

**MINISTRY IN THE PRESIDENCY
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA**

**Private Bag X860, Pretoria, 0001, Tel: 012 473 0164, Cape Town 8000, Tel: 021
464 2100**

**Mulaedza wa Lushaka (SoNA) nga Muphuresidennde Vho Cyril
Ramaphosa
Phalamenndeni, Kapa Vhukovhela
11 Luhuhi 2021**

Mulangadzulo wa Buthano la Lushaka (NA), Vho Thandi Modise,
Mudzulatshidulo wa Khoro ya Lushaka ya Mavundu (NCOP), Vho Amos Masondo,
Mufarisa Muphuresidennde Vho David Mabuza,
Muphuresidennde wa kale Vho Thabo Mbeki na Vho mme Mbeki
Mufarisa Muphuresidennde wa kale Vho Phumzile Mlambo-Ngcuka,
Mufarisa Muphuresidennde wa kale Vho Baleka Mbete,
Muhatuli Muhulwane Vho Mogoeng Mogoeng na mirado i thonifheaho ya zwa
Vhulamukanyi,
Dziminista na Vhafarisa Dziminista,
Mirado i thonifheaho ya NA,
Mirado i thonifheaho ya NCOP,
Muhulwane wa Dzingu la Yuropa, vho imelaho mirado ya dipolamati ya mirwe
mivhuso, Muhulisei , Vho Beka Dvali,
Vhaeni vhadivhalea,
Maafrika Tshipembe vha hashu,

Nga jenedi duvha, kha miñwaha ya 31 yo fhiraho, Muphuresidennde Vho Nelson Mandela vho bva nga gethe ja dzhele ya Victor Verster vhe muthu o vho fholowaho, vhe tsumbo ya mutheo i tshilaho ya u kondelela na u vha muhali kha vhathu vha Afrika Tshipembe.

Lwa miñwaha i todaho u swika henefha 40, ekhosisiteme (tshitshavha tsha zwithu zwi tshilaho na mupo wazwo) i mangadzaho vhukuma yo vha hone hafha thodzini ya tshipembebungwi kha dzhango jashu.

Fynbos Biome, jine ja rambalala u mona na Kapa, ji na mbonalo dzo khetheaho kha zwimela zwinzhi zwi no wanala shangoni.

Li a kona u tshila kha tshilimo tshi fhisaho nahone tsho omaho na kha vhuria vhu naho mvula nahone vhu rotholaho. Li a mangadza kha u fhambana fhambana halo.

Liluvha jashu ja lushaka, *Protea*, ndi lushaka lwa zwimela lwa fynbos.

Musi ndi tshi vula Mutangano wa Vhubindudzi ha Lushaka wa vhuraru ñwaha wo fhelaho, ndo amba nga ha zwiñalusi zwo khetheaho zwa liluvha ja *Protea* zwine nga ndila dzo fhambananaho zwa fana na vuvha ha lushaka lwashu.

Tshi fhambanyisaho na u ita uri fynbos ji vhe lo khetheaho ndi uri kha u bvelela na u tshila, ji toda mulilo.

Luthihi kha miñwaha ya fumbili miñwe na miñwe, fynbos ji fanela u swa kha thempharetsha ya ñha vhukuma u itela u tendela mvusuludzo ya ekhosisiteme na u aluwa u thoma u bva fhasi.

Kha tshilimo tshothe, miri yo swaho yo oma matari i sala i shubi. Fhedzi musi mvula dza tshifhefho dzi tshi vhuya, thanga dzi a mela, zworalo mutevheñhadu wa vhutshilo hayo vhu a thoma hafhu.

Thavha dzi tondwa nga vhutshilo vhuswa musu zimela zwe zwa vha zwi tshi sumbedza zwo fa zwi tshi simuwa hafhu nahone u fhirisa na u thomani.

Rine, vhatu vha Afrika Tshipembe, ro no tshenzhema vhukondi vhu shushaho kha miŋwaha yo fhiraho.

U fana na mulilo wa daka une wa swiela u mona na thavha dzine fynbos la aluwa khadzo, dwadzetshifu lo swiela u mona na shango, la sia mutshinyalo kha ndila yawo.

Naho zwo ralo, u fana na fynbos lo khwatshaho la mavuni a lushaka lwashu, na rine ro sumbedza u kondolela nga ndila nnzhi.

Lwa miŋwaha ya madana miraru, ro vha vhapondwa vha tsikeledzo, u tangelwa na tshitalula.

Lwa miŋwaha ya madana miraru, ro lwisana nazwo.

Khavhu dza tshitalula dzi nga vha dzo ri sia na mavhadzi, fhedzi a dzi ngo ri lozwa.

Mvula ya dimokirasi yo disa mvusuludzo na u bebwa ha lushaka luswa.

Ro vutsheledza tshifhinga tshothe u bva kha swiswi lihulu u itela u vhone divha liswa.

Musi ri tshi lavhelesa kha tshinyalelo khulwane vhukuma ye vhwadze uvhu ha ri disela yone, ri a zwi divha uri u fana na fynbos, u fana na avho vhothe vho tshilaho kha lino shango phanda hashu, ri do dovha hafhu ra vutsheledza. Tshifhinga tshi todaho linganaho nwaha tsho fhira u bva tshe Afrika Tshipembe la vhone tshiwo tshalo tsha u thoma tsha nganetshelo ya tshitzhili tsha corona, COVID-19.

U bva zwenezwila, vhatu vha todaho u swika milioni nthihi na hafu kha shango lashu vha divhea savho kavhiwa nga tshitshili.

Vhathu vha fhiraho 45 000 vha divhea sa vho no lovhaho nga vhanga ja vhulwadze uvhu.

Nga ntha ha mbalombalo idzo hu na mafhungo a muthu a makhaulambilu na vhuṭungu.

A hu na muṭa, tshitshavha na mushumoni hu songo xeletwaho nga ane vha mu divha, vho shumaho nae kana ane vha mu funa.

A dovha hafhu a vha mafhungo a u vha na tshivhindi na u kondelela.

U kondelela ha vhashumi vha sibadela vhe – divha liṅwe na liṅwe, vhusiku vhuṅwe na vhuṅwe – vha ya mushumoni u phulusa matshilo, vha tshi zwi divha uri, vhone vhaṅe, vha kha khovhakhombo ya u kavhiwa.

Ndi vhuḍifhinduleli havhuḍi ha u vha na tshivhindi ha vhaofisiri vha mapholisa, maswole, vhashumi vha ndeme, vhaṭhogomeli na vhashumi vha mutheo avho vhoṭhe, vhe vha ita uri shango li tsireledzee, vhathu vhashu vha fushiwe na uri ikononi yashu i ye phanda.

Ndi mafhungo a vhuṭhihi na khathutshelo.

Ya lushaka lwe lwa ima lwoṭhe u lwa na COVID-19 nga ndila dzi sa athu vhonwa u bva tsha maḍuvhani a u thoma a demokirasi.

U fhirisa zwoṭhe, tshiwo itshi tsho dzumbulula vhuṭha ha vhukuma ha shango lashu li mangadzaho.

Tsho dzumbulula muya wa vhathu vhe vha hana u kundwa.

Ndi honoyu muya wa Afrika Tshipembe une wa fanela u tshimbidza thandululo yashu u itela u fhaṭa ikononi ntswa, i linganaho nahone ya khwiṅe, u fhiraho u sokou vha tshitshavha.

Ñwaha u re phanda u fanela u vha tshifhinga tsha tshanduko, u itela mvelaphanda na u bebwa hafhu.

U fanela u vha ñwaha une ra vuwa.

Hoyu a u sokou vha ñwaha zwawo, zworalo, heyi a si SoNA zwayo.

Nga u ralo ndi do lavhelesa kha mishumo ya ndeme mihulwanesa ya 2021 madekwana ano.

Tsha u thoma, ri fanela u kunda dwadze ja tshitzhili tsha *corona*.

Tsha vhuvhili, ri fanela u tshanyisa mvusuludzo ya ikonomi yashu.

Tsha vhuraru, ri fanela u thoma mvusuluso dza ikonomi u itela u sika mishumo yo khwaṭhaho i bevelelaho na u tshimbidza nyaluwo i katelaho zwoṭhe.

Tsha u fhedzisela, ri fanela u lwa na zwiito zwa vhuada na u khwaṭhisa Muvhuso.

Vhegeni dzi daho, ri do divhadza zwiṅwe zwipiḍa zwa ndeme zwa mbekanyamushumo ya muvhuso ya ñwaha.

Tsha ndeme kha mbuedzedzo ya shango jashu ndi phindulo i katelaho zwoṭhe na i bvelaho phanda nahone ya u kunda tshitzhili tsha *corona*.

Afrika Tshipembe li khou tou bva kha gabelo ja vhuvhili ja u kavhiwa u bva tshe *COVID-19* ya swika kha shango jashu nga Lambamai ñwaha wo fhelaho.

Zwi tshi itiswa nga lushaka luswa lwa lwa tshitzhili tsha *corona*, gabelo ili ja vhuvhili lo vha lo kalula nahone lo dzhia matshilo manzhi u fhirisa gabelo ja u thoma.

Naho zwo ralo, tshinyalelo ya vhathu yo vha i tshi do vha i khulwanesa.

Arali ro vha ri songo t̄avhanyedza ra iledza u tshimbila na mishumo, ri songo dzudzanya zwiimiswa zwashu zwa mutakalo, na uri arali Mafrika Tshipembe vha songo tevhedza maga a tsireledzo o teaho, mutshinyalo u vhangwaho nga hetshi tshitzhili wo vha u tshi ḡo vha u muhulwane.

Ŋwaha uno, ri fanela u ita zwoṡhe zwine ra nga kona u itela u langa na u kunda dwadze ili.

Hezwi zwi amba u khwaṡhisa vhuḡidini hashu ha u thivhela na u maanḡafhadza sisiṡeme ya mutakalo washu.

Zwi dovha hafhu zwa amba uri ri fanela u thoma mushumo wa mbekanyamushumo ya muhalelo u itela u tsireledza matshilo na u fhungudza u kavhiwa kha vhadzulapo.

Mathomoni a vhege ino, ro ḡivhadzwa uri lushaka luthihi lwa khaelo dze ra renga, khaelo dza AstraZeneca, dzi ṡetshedza tsireledzo ṡhukhusa kha vhane vha sa khou tou lwalesa na vhane vha nga tea u ṡanganedzwa sibandela nga vhanga ṡa lushaka lwu swa lwa tshitzhili tsha corona lwu ḡivheaho sa 501Y.v2.

Hezwi ndi nga ha mawanwa a u thoma a ngudo nga vhorasaintsi na vhaṡoḡisisi vhashu.

Ri rwela zwanḡa vhorasaintsi vhenevho kha u ranga phanḡa ṡhoḡisiso idzi na u ṡetshedza vhuṡanzi vhuswa vhune ha vha ha ndeme kha u sumbedza ṡḡila kha phindulo yashu.

Saizwi lushaka luswa ulwu lwa vhuḡwadze lwu tshi khou vhusa kha shango ṡashu, mawanwa aya a na mvelelo ya vhuṡhogwa kha luvhilo, tshivhumbeo na nzudzanyo dza mbekanyamushumo yashu ya khaelo.

Musi zwi sa faneli u lengisa mathomo a mbekanyamushumo ya muhalelo nga u tou ralo, zwi ḡo kwama khetho ya khaelo na ṡḡila ya maṡetshedzele adzo.

Luṭa lwa u thoma lwa mbekanyamushumo yashu ya muhalelo, lwo livhanywaho kha vhashumeli vha mutakalo na vhaṛwe vhashumi vha ndeme, zwazwino lwu ḑo shumisa khaelo ya Johnson & Johnson, ine yo sumbedzwa sa ine ya shuma u lwa na lushaka luswa lwa tshitzhili tsha *corona* ya 501Y.V2.

Ro wana ngelo dza milijoni dza ṭahe dza khaelo dza Johnson & Johnson.

Betshe ya u thoma ya ngelo dza 80 000, i ḑo swika fhanu vhege i ḑaho.

Dziṛwe nnzhi dzi ḑo swika vhegeni nṅa dzi ḑaho, dzi linganaho 500 000 dza khaelo ya Johnson & Johnson.

Mavunḑu oṭhe a na pulane dzao dza u ṅetshedza dzi re hone dzine dza ḑo shuma musi khaelo dzi tshi swika.

Ndi tama u livhuwa mavunḑu oṭhe kha leveḓe yao ya nzudzanyo dza mushumo uyu muhulwane une ra vha tsini na u u thoma.

Zwiṛwe hafhu, ro kona u wana ngelo dza khaelo dza 12 milijoni u bva kha tshiimiswa tsha COVAX tsha ḓifhasi.

Hedzi dzi ḑo ḑadziswa nga dziṛwe khaelo dzi re hone Afrika Tshipembe nga kha Tshiimiswa tsha Tshigwada tsha Mushumo wa u wana Khaelo tsha Afrika Tshipembe tsha Mbumbano ya Afrika (AU).

Tshiimiswa tsha Pfizer tsho fulufhedzisa ngelo dza khaelo dza 20 milijoni, dzine dza ḑo thoma u ṅetshedzwa u bva kha kotara ya u thoma.

Ri khou isa phanḑa na nyambedzano dzashu na vhabvedzi vhoṭhe vha khaelo u itela u khwaṭhisedza uri ri wana tshivhalo tsho linganaho tsha khaelo dzo fanelaho zwiimo zwashu.

Mutakalo na tsireledzo ya vathu vhashu zwi dzula zwi mbilaelo yashu khulwane.

Mishonga yothe ye ya tūndelwa kha shango lashu i khou vhewa ito, u tolwa, u sedzuluswa, u todisiswa, u lingwa na u nwaliswa nga vhalangivha Ndaulo ya Zwibveledzwa zwa Mutakalo vha Afrika Tshipembe.

Ri do isa phanda na u shumisa ndila ya kuitele kwashu i tshimbidzwaho nga saintsi ye ya ri fara zwavhuḁi u bva kha maḁuvha a u thoma a dwadze.

U bvelela ha mbekanyamushumo ya muhaelo hu do ditika nga tshumisano vhukati ha sekhithara dzothe dza tshitshavha.

Ri khou tutuwedzwa zwihulwane nga u dzhenela hu shumaho ha mabindu, mishumo, ndowetshumo ya zwa mutakalo na zwikimu zwa mishonga, nga maanda, kha nzudzanyo dza mushumo uyu wa muhaelo wa vhatu vhanzhi.

Sa musi ro kunda u thomani, ri do dovha hafhu ra kunda ra takuwa.

Fhedzi a si uvhu vhulwadze fhedzi vhune ra fanela u kunda.

Ri fanela u kunda na vhushai, ndala, vhushayamishumo na vhushayandingano.

Ri fanela u kunda ifa la ndambo na thangulo zwine zwa isa phanda na u shaisa vhatu vhashu, zwo engedzwaho nga dwadze ili.

Musi ndi tshi netshedza SoNA kha ino ndu nwaha wo fhelaho, a hu na na muthihi washu we a vha a tshi nga zwi humbula uri – kha tshifhinga tsha dzivhege nyana – shango lashu na lifhasi lashu li nga vha lo no shanduka zwihulwane nga u rali.

Pulane dzashu dzo do fanela u shandukiselwa kha u fhindula kha tshiimo tsha shishi tsha lifhasi.

Migaganyangwama yo mboḁi fanela u shumiswa kha zwa ndeme na mbekanyamushumo nnzhi dza tea u mboḁi fanela u imiswa.

Kha n̄waha wo fhelaho, Afrika Tshipembe lo tshenzhema u tsa huhulwane kha nyaluwo na u gonyela n̄tha huhulwane ha vhushayamishumo.

Vhushai vhu khou hulela. Vhushayandingano vhu khou engedzea.

Kha kotara ya vhuraru ya 2020, ikonomi yashu yo vha i fhasi nga 6% u fhirisa zwe ya vha i zwone kha kotara ya u fhedzisela ya 2019.

Ho vha hu na vhathu vha si gathi vha 1,7 miljioni vho tholwaho kha kotara ya vhuraru ya 2020 u fhirisa kha kotara ya u thoma, phanda ha musi dwadze li tshi ri dzhenela.

Tshivhalo tshashu tsha vhushayamushumo zwazwino tsho ima kha 30,8%.

Sa mvelelo ya maga a phalalo e ra a thoma u a shumisa na u vulwa ha ikonomi ho dzudzanywaho nga luṭa nga luṭa, ri khou lavhelela u vhona mbuelelo yo khwaṭhaho kha u tholiwa mafheloni a n̄waha.

Musi ro shuma u itela u langa u phadalala ha tshitzhili, ro vha ro fanela na u dzhia maga o kalulaho u itela u tikedza vhadzulapo zwavho vha Afrika Tshipembe, u thusa mabindu kha vhuleme na u tsireledza vhuditshidzi ha vhathu.

Pulane dzo dzudzanywaho (phakhedzhi) dza phalalo kha zwa Ikonomi na Matshilisano dze ra dzi divhadza nga Lambamai n̄waha wo fhelahodzo vha dzone thikhedzo khulwanesa kha divhazwakale yashu.

Yo topola maga ane a lingana R500 bilioni – kana 10% ya zwibveledzwagute zwa fhano hayani – u itela u netshedza tshelede thwii kha vha miṭa i shayaho, u netshedza thikhedzo ya muholo kha vhashumi na u netshedza ndila dzo fhambanaho dza phalalo kha mabindu a khou kundelwaho.

Ṭhanganyelo ya vhathu vha swikaho 18 miljioni, kana tsini na kha tshararu tsha vhadzulapo, vho t̄anganedza mbadelo dza mundende dza u d̄adzisa nga kha maitele hanea a phalalo.

Hu khou anganyelwa uri gavhelo ili lo takula vhatu vha fhiraho milioni thanu siani la vhushai, u thusa u fhungudza ndala nga tshifhinga tsha tshiwo tshihulwane.

U swika zwino, masheleni a thikhedzo ya muholo a fhiraho R57 bilioni o no badelwa kha vhashumi vha fhiraho 4,5 milioni nga kha Tshikimu tsha Thadulo ya Mutholi/Mutholiwa tsha Tshifhinganyana (TERS) tsha Tshikwama tsha Ndindakhombo ya Vhushayamushumo.

Masheleni a fhiraho R1,3 bilioni o netshedzwa hu u tikedza mabindu matuku na a vhukati.

Zwiwe hafhu, masheleni a fhiraho R70 bilioni a phalalo ya muthelo o engedzelwa kha mabindu a khou tanganaho na vhuleme..

Khadzimisidzo dza henefha kha R18,9 bilioni dzo tendelwa u itela mabindu a 13 000 nga kha Tshikimu tsha Khwaḥisedzo ya Khadzimisidzo ya masheleni.

Maafrika Tshipembe vha hashu,

Zwi na miwedzi i todaho u swika miḥa zwazwino u bva tshe nda ima hafha phanda ha dzulo lo tanganelaho la Phalamennde nda divhadza lushaka nga ha Pulane ya Mvusuludzo na mbuedzedzo ya lkonomi.

Madekwana ano, a ro ngo ima hafha u ita phulufhedziso, fhedzi u vhiga nga ha mvelaphanda kha u shumiswa ha pulane ya mbuedzedzo na nyito dza ndeme dzine ra fanela u dzi ita u itela u vhuisa nyaluwo na u sika mishumo.

U bva tshe pulane ya rwelwa tari, ro lavhelesa kha thikhedzo nḥa dza ndeme:

- netshedzo khulwane ya themamveledziso u mona na shango lothe,
- u gonyela nḥa huhulwane kha mveledzo yapo,

- tshiṭuṭuwedzi tsha mushumo u itela u sika mishumo na u tikedza vhuḍitshidzi, na
- nyengedzeo nga u ṭavhanya ya ṅdadzo ya mveledzo ya fulufulu ṭashu.

Ro ḍivhadza uri ri ḍo vha ri tshi khou thoma na ṅtshedzo khulwane ya themamveledziso u mona na shango.

Ro vha ri tshi zwi ḍivha uri u swikela tshipikwa itshi ri ḍo fanela u fhaṭulula zwikili zwa thekhiniki nga zwiṭuku nga zwiṭuku kha muvhuso u itela u dzudzanya na u langa thandela khulwane dza themamveledziso.

Zwazwino ro bveledzisa zwirathisi zwa thandela ya vhubindudzi ha themamveledziso zwi ḍuraho R340 bilioni kha ṅdowetshumo dza nethiweke dzi fanaho na dza fulufulu, maḍi, vhuendedzi na vhudavhidzani ha kule.

U fhaṭa ho no thoma nahone mvelaphanḍa i khou itwa kha vhunzhi ha idzi thandela.

U bva tsha ṅdivhadzo ya Pulane ya Mvusuludzo na mbuedzedzo Ikonomi, ro rwela ṭari thandela mbili khulwane dza madzulo a vhatu dzine dza ṅtshedza madzulo kha miṭa i ṭoḍaho u swika 68 000 vunduni ṭa Gauteng.

Thandela dzi fanaho dza madzulo a vhatu dzo pulanwa kha maṅwe mavunḍu.

Kha miṅwaha mivhili yo fhiraho, ndo amba nga ha muḵoro wa u fhaṭa dziḍorobo ntswa dzine dza ḍo ita uri ri bve kha mveledziso ya vhupo ha muvhuso wa tshiṭalula.

Ḍorobo ntswa dza nga murahu ha muvhuso wa tshiṭalula dzi ṭhalukanyoni dza vhatu fhethu hunzhi shangoni ṭashu.

Ḍorobo Yavhuḍi (*Smart city*) ya Lanseria, ḍorobo ntswa ya u thoma u fhaṭwa kha Afrika Tshipembe ṭa mbofholowo, zwazwino ndi ngoho i khou bveledzaho

Mvetamveto ya pulane khulwane ya iyi dorobo yavhudi – ine ya do vha mahaya kha vhathu vha vhukati ha 350 000 na 500 000 kha miṅwaha ya fumi i daho – yo fhedziwa nga Lxara 2020 nahone zwazwino i nṅa u itela vhupfiwa ha tshitshavha.

Mvelaphanda i khou itwa kha thandela khulwane dza themamveledziso ya maḡi dzo fhambanaho.

Hezwi zwi katela Luṅa lwa 2A lwa Thandela ya Mokolo na Crocodile River, na Thandela ya Maḡi ya uMkhomazi.

Pulane ya Vhubindudzi ha Themamveledziso i topola thandela dza bada dzi dṅuraho R19 bilijoni i tshi katela na muṅoḡo wa nethiweke ya bada ya Afrika Tshipembe.

Mushumo u ṅilani wa u fhedzisa nzudzanyo dza masheleni u itela thandela idzi.

Zwiko zwo ṅetshedzwa u bva kha gwama ḡa mithelo ya mavunḡu u itela u tikedza u fhaṅwa na u vhuedzedzwa ha bada khulwane ya N1, N2 na N3.

Thandela idzi dza themamveledziso dzi do livhisa kha mvusuludzo ya ṅowetshumo ya u fhaṅa na u sikwa ha mishumo i khou ṅoḡeaho zwihulwane.

Tshikwama tsha themamveledziso tsha R100 bilijoni zwazwino tshi khou shuma lwo fhelelaho.

Tshikwama itshi tshi do vanganya zwishumiswa u bva kha gwama ḡa mithelo ya mavunḡu na ndambedzo u bva kha sekhithara ya phuraivethe na zwiimiswa zwa mveledziso.

Zwirathisi zwa thandela yo ṅanganedzwaho zwatsho zwa 2021 zwo fhambana nahone zwi katela Mbekanyamushumo ya Themamveledziso ya Madzulo a Matshudeni, yo pikaho kha u ṅetshedza mimbete ya matshudeni ya 300 000.

liwe thandela yo tangedzwaho ndi ya SA Connect, mbekanyamushumo ya u netshedza zwirathisi zwa inthanethe zwa luvhilo luhulu zwikoloni, zwibadela, zwiitshini zwa mapholisa na kha zwiwe zwiimiswa zwa muvhuso.

Thikhedzo ya ndeme ya vuvhili ya pulane ya mbuedzedzo ndi u tikedza u engedzea huhulwane vhukuma kha mveledzo yapo na u ita uri zwivhambadzwasele zwa Afrika Tshipembe zwi kone u tatisana na zwa lifhasi.

Hezwi zwi do tutowedza vhubinduzi vuhulwane nga sekithara ya phuraivethe kha mushumo wa zwa mveledzo.

Tshihulwane kha pulane iyi ndi vhudikumedzeli ho vusuludzwaho u bva kha muvhuso, mabindu na mishumo yo dzudzanywaho ha u renga zwibveledzwa zwapo.

Vhudikumedzeli uvhu vhu fanela u livhisa kha u gonyela ntha ha mveledzo yapo, ine ya do livhisa kha mvusuludzo ya ndowetshumo dzashu dza u bveledza kana u maga.

Vhashumisani na muvhuso vhothe vhe vha shela mulenzhe kha mveledziso ya Pulane ya Mvusuludzo na Mbuedzedzo ya Ikonomi, sa tshipida tsha thendelano ya tshitshavha, vho tendelana u shuma vhothe u itela u fhungudza vhufulufheli hashu kha zwiundwa nga 20% kha miwaha mitanu i daho.

Vho topola zwibveledzwa zwa 42 – u bva kha ole zwayo u ya kha fenitshara, nyingapfusho ya mitshelo, tshishumiswa tsha u ditsireledza, zwibveledzwa zwa tsimbi na mahumbulwa nga ha ikonomi ya zwi sa tshikifhadzi mupo – zwine zwa nga bveledzwa fano hayani.

Arali ra swikela tshipikwa tshashu, ri do tandavhudza zwiulwane ikonomi yashu i bveledzaho, ra kona u vhuisele masheleni a fhiraho R200 biljioni kha zwibveledzwa zwa shango zwa waha.

Nwaha wo fhelaho, ro shuma u sika maraga muhulwane wa mabindu matuku ra khetha zwibveledzwa zwapo zwa 1 000 zwine zwa fanela u rengiwa kha Mabindu Matuku, a Vhukati na Mahulwane (SMMEs).

Musi dwadze la COVID-19 lo kombetshedza u valwa ha mishumo ya mabindu ya ndeme u mona na lifhasi, ro kona u tsvhanyisa vhurangeli uvhu sa musu maitete a fhano hayani othe a u bveledza na u rengisa o vulela zwibveledzwa zwapo.

U swika mafhedziseloni aya, Khabinethe yo tendela Muhanga wa Mbekanyamaitete wo Livhiswaho kha Mveledzo Yapo ya -SMME yo topolaho zwibveledzwa zwa 1000.

Zwiñwe hafhu, mihasho ya Mveledziso ya Mabindu Matuku na Mbambadzo, Ndowetshumo na Vhutañisani i khou tikedza dziSMME u itela u swikelela mimaraga mihulwane yapo na ya dzitshaka.

Vhufidini uvhu vhu khou tikedzwa nga mbekanyamushumo dzo khwañhaho dza thikhedzo ya mveledziso.

Kha SoNA ya ñwaha wo fhelaho, ndo amba uri bono lashu la u bveledzisa ndowetshumo lo tikedzwa nga pulane khulwane dza sekhithara u itela u vusuludza na u alusa ndowetshumo khulwane.

Pulane khulwane ñña dze dza khunyeledzwa na u sainiwa u swika zwino – dzine dza vha tshipiñda tsha thendelano ya tshitshavha vhukati ha zwa mishumo, mabindu, muvhuso na zwitshavha – dzo no vha na thuthuwedzo kha ndowetshumo dzadzo dzo fhambanaho.

Nga kha u thomiwa ha Pulane Khulwane ya Vhufuwakhuhu, ndowetshumo yo bindudza R800 milioni u itela u khwiñisa mveledziso.

Afrika Tshipembe zwazwino li bveledza dziñwe khuhu dza milioni vhege iñwe na iñwe.

Pulane Khulwane ya Swigiri yo sainiwa nga tshifhinga tsha nyiledzo dza u tshimbila, hu na vhubindudzi u bva kha vhashumisi vha swigiri u itela urenga henefha kha 80% ya thodea dza swigiri yavho u bva kha vhalimi vhapo.

Nga kha u thoma u shuma ha pulane, nwaha wo fhelaho wo vhona u gonyela ntha ha ha mveledzo yapo na u tsela fhasi ha swigiri yo tou tundiwaho, zwa sika vhubindudzi kha ndowetshumo ine ya thola vhashumi vha 85 000.

Thikhedzo kha vhorabulasi vha vharema vha mabindu matuku i khou takulelwa ntha, hu na mubvedzi wa tshinwiwa tshihulwane a khou diimisela u tandavhudza thengiso yawe zihulwane vhukuma. U bva tshe ha sainiwa Pulane Khulwane ya Mveledziso ya Zwiambaro, Malabi, Zwienda na Mikumba nga Lara 2019, ndowetshumo yo no bindudza masheleni a fhiraho hafu ya bilioni u itela u engedza zwiimiswa zwa mveledzo yapo, hu tshi katelwa na dziSMME.

Ro shuma tsini na tsini na sekhithara ya zwa dzigoloi u i thusa uri i shandukise tshiimo tsho vhangwaho nga dwadze.

Mafheloni a nwaha, sekhithara yo wana murahu mveledzo yayo ya henefha kha 70% yo dowealeho ya nwaha, kha nyimele dzi kondaho.

Vhege yo fhelaho, Khamphani ya Dzigoloi ya Ford yo divhadza vhubindudzi ha R16 bilioni u itela u tandavhudza tshimiswa tshayo tsha mveledziso ngei Tshwane kha lushaka luswa lu khou daho lwa goloi ya baki ya Ford Ranger.

Vhubindudzi uvhu vhu do tikedza nyaluwo ya mabindu matuku na a vhukati a henefha kha 12 kha mveledziso ya zwa dzigoloi.

U ya henefha kha hafu ya thengo yo shumiswa kha u fhaṭa vhunzhi ha mishumo ya vhuinzhinara na tshifhato tsha maimo a nthesa ngei kha Davhi la Ikonomi la Tshipentshela la Tshwane nga tshifhinga tsha luno luṭa dzi khou lavhelelwa u kovhelwa dziSMME, tshelede i linganaho R1,7 bilioni kha zwikhala zwa u renga.

Toyota yo ita vhubindudzi kha tshiimiswa tshayo tsha KwaZulu-Natal u itela u thoma mveledzo ya mathomo ya tsiko ya lushaka wa goloi dzi shumisaho zwothe mudagasi na zwivhaswa dzine dza do bviswa modele wo itwaho fhano kha la Afrika Tshipembe.

Hezwi zwi tevhela ndivhadzo dza vhubindudzi nga vha Nissan, Mercedes Benz na Isuzu kha zwiimiswa zwa mveledzo yo tandavhuwaho, zwothe zwine zwa khwathisedza vhuimo ha Afrika Tshipembe sa mubveledzi muhulwane wa mveledzo ya dzigoloi lifhasini.

Uno nwaha, ndavheleso yashu i do vha kha u vhuedzedza ndowetshumo kha mveledzo yo fhelelaho, hu tshi thomiwa Tshikwama tsha Vhalanguli vha ndowetshumo vha Vharema na u shuma kha pulatifomo ntswa ya mbambadzo ya dzigoloi yo engedzwaho na dzhango lothe. .

Hezwi zwi do vha tshipida tsha vhudidini ha u khwathisa sekhithara ya mveledzo.

Uno nwaha, ri do thoma u langa zwickhala zwo bulwaho nga Vhupo ha Mbambadzo ya Mahala ya Dzhango la Afrika (AfCFTA), zwe zwa thoma u shumiswa nga la 1 Phando, zwi tshi tevhela thanganedzo ya *Johannesburg Declaration* nga AU.

AfCFTA i netshedza tshikhala kha mabindu a Afrika Tshipembe uri a tandavhutshele kha mimaraga u mona na dzhango, na kha Afrika Tshipembe urili divhee kha vhuimo ha u vha khoro ya u dzhena kha dzhango.

U tandulula tshanyandingano khulwane kha tshitshavha tshashu, ri fanela u tavhanyisa u thoma u shuma ha mbekanyamaitete ya u mandafhadza ya zwa ikonomi ya vharema kha vhone, ndaulo na ndangulo ya ikonomi.

Nwaha wo fhelaho, muvhuso wo tenda u thoma thendelano na khamphani dzine dza do khwinifhadza u mandafhadzwa ha zwa ikonomi ya vharema nga u pfukisela vhone kha vhashumi vhavho.

Nga Lara nwaha wo fhelaho, ro fara Khuvhangano ya Vhubindudzi ha Afrika Tshipembe ya vhuraru u itela u sedzulusa u shumiswa ha vhuḁiimiseli ho fhiraho na u bveledza vhubindudzi vhuswa kha ikonomi yashu.

Na nga fhasi ha nyimele dza ikonomi dzi kondaho, kuvhangano ya vhubindudzi yo kona u kuvhanganya R108 bilioni ya u ḁadzisa kha vhuḁikumedzeli ha vhubindudzi..

Zwoṁthe khathihi na vhubindudzi ho khwaṁhisedzaho u bva kha kuvhangano mbili dzo fhiraho, zwazwino ro ṁanganedza R773 bilioni kha vhuḁikumedzeli ha vhubindudzi ya u bveledza tshipikwa tshashu tsha miṁwaha miṁanu tsha R1,2 thirilioni.

Dzifeme dzo vhiga uri R183 bilioni ya vhubindudzi uvhu yo no ralo u ṁetshedzwa kha thandela dzine dza vhuedza ikonomi ya Afrika Tshipembe.

Hezwi zwi sumbedza uri shango ḁashu ḁi kha ḁi vha fhethu hu kungaho vhubindudzi kha dzoṁthe khamphani dzapo na dza mashango a dzitshaka.

Ro shuma u tshimbidza vhubindudzi nga u engedza ndila dzo leluwaho dza u bindula, zwi tshi katela u ita uri zwi leluwe u thoma bindu.

Kha nwaha wo fhelaho, khamphani ntswa dzi fhiraho 125 000 dzo redzhisiṁariwa nga kha puḁatifomo ya BizPortal, vho fhedza redzhisiṁiresheni dzavho nga tshifhinga tsha dziawara nyana vha mahayani avho kana dziofisini.

Ri khou ita uri zwi lelutshela mabindu u bindula.

Thusedzo yashu yandeme ya vhuraru ndi tshiṁutuṁwedzi tsha mushumo u itela u sika mishumo na u tikedza vhuḁitshidzi.

Mishumo minzhi vhukuma i ḁo sikwa kha sekhithara ya phuraivethe kha ndowetshumo nanzhi musi ikonomi i tshi vhuelela.

Ri khou isa phanda na u shumisa kha thendelano ya tshitshavha na sekhithara ya phuraivethe u itela u sika vhupo vhu bveledzaho u itela uri vha kone u sika mishumo.

Tshumisano yashu na sekhithara ya phuraivethe yo tikwa nga vhudikumedzeli vhu re khagala u itela u alusa ikonomi yashu na u sika mishumo.

Naho zwo ralo, sekhithara ya muvhuso i na vhudifhinduleli ha u tutuwedza u sikwa ha mishumo; hothe nga kha mbekanyamaitele na zwikhala zwa u sika mishumo thwii.

Tshitutuwedzi tsha Vhusikamishumo tsha Muphuresidennde ndi tshinwe tsha zwiengedzi zwa ndeme zwa matholele a tshitshavha na matshilisano kha divhazwakale ya Afrika Tshipembe.

Mafheloni a Phando 2021, zwikhala zwi fhiraho 430 000 zwo vha zwo no tikedzwa nga kha tshitutuwedzi.

Zwikhala zwa 180 000 zwa zwino zwi kha maitele a u thola.

Zwikhala izwi zwi kha masia a fanaho na kha zwa pfunzo, vhutsila na mvelele, tshumelo dza mabindu dza lifhasi, mveledziso ya nyaluwo ya vuhana (ECD), na vhulimi vhutuku na vhulimi ha u ditshidza

Zwi katela mbekanyamushumo dza zwa mupo dzi fanaho na u bviswa ha miri i si ya fhano i tshinyadziho mupo, mbuedzedzo ya vhupo ha thangasini, thivhelo ya mililo, na u kunakisa khathihi na u limuwa nga ha zwithu zwa mupo u mona na mimasipala yothe.

Mbekanyamushumo idzi dzi nga ha matshilo a vhukuma na vhuditshidzi ha vhukuma.

Vhathu vha henefha kha hafu ya milioni zwazwino vha khou tangedza miholo, vha khou bveledzisa zwikili na u shela mulenzhe kha ikonomi ya tshitshavha tshavho na ya shango.

Ri do isa phanda na u tikedza vhusikamishumo musu zwi tshi kha di vha zwo fanela zwenezwi musu maraga ya mishumo i tshi vhuwela, naho musu ri tshi khou shuma u tutuwedza nyaluwo i sa shanduki nahone yo khwathaho kha sekithara ya phuraivethe.

Kha SoNA ya n'waha wo fhelaho, phindulo malugana na khaedu khulwane ine shango lashu la khou tangana nayo ya vhusayamishumo ha vhaswa, ndo divhadza zwa uri Zhendedzi la Mveledziso ya Vhaswa la Lushaka na Muhasho wa Mveledziso ya Mabindu Matuku zwi do netshedza ndambedzo ya masheleni na thikhedzo ya mabindu ka vhoramabindu vha vhaswa vha 1 000 kha maduvha a 100.

Musu mbekanyamushumo yo do tea u imiswa nga mulandu wa nyiledzo dza tshitzhili tsha corona, naho zwo ralo yo kona u swikelela tshipikwa tshayo tsha mabindu a 1 000 nga Duvha la Vhaswa la Dzitshaka nga la 12 Thangule 2020.

Hezwi zwi netshedza mutheo wo khwathaho kha vhudikumedzeli hashu ha u tikedza mathomo a 15 000 nga 2024.

N'waha wo fhelaho, ro amba uri ri do thoma Nethiweke ya Ndangulo ya Gondo la Lushaka (*National Pathway Management Network*) u itela u netshedza thikhedzo na zwikhala kha vhaswa u mona na shango.

Ndi khou toda u tutuwedza muswa mu'we na mu'we wa Afrika Tshipembe uri a tanganele na vha'we vhatu vha fhiraho 1,2 milioni vhane vho no dzula vhe nga ngomu ha nethiweke, a dzhie maga a u sendela tsini na vhumatshelo ha khwi'ne.

Kha vhu'we ha vhukondi vhunzhi he vhatu vhashu vha vha vho tea uvhu tshenzhema n'waha wo fhelaho, u khakhisea ha ngudo ho disa muhwalo muhulu kha vhagudi, vhagudisi na mi'a.

Naho hu na zwenezwo, vho kondolela.

Ndi tshipikwa tshashu tsha mathomo u vhuedza tshifhinga tsho tambiseaho kha uno n̄waha u itela u khwiṅisa mvelelo dza zwa pfunzo, u bva kha miṅwaha ya mathomo u ya kha zwikolo zwiḥulwane na zwikolo zwa pfunzo ya n̄tha na vhuḥfumbudzi.

Thikhedzo ya vhuṅa ya ndeme ya Pulane ya Mvusuludzo na u Fhaṅa nga huswa lkonomi ndi u ṅandavhudza ndadzo ya mveledzo ya fulufulu.

U vhuedzedza Eskom kha tshiimo tshavhuḍi tsha zwa masheleni na tsha u ṅavhanyisa maitele a nzudzanyululo zwi vḥukati kha tshipikwa itshi.

Eskom yo dzudzanyululwa nga huswa ya bva zwipiḍa zwiraru, mveledzo, pfukiselo na khovhelo.

Hezwi zwi ḍo vhea mitheo ya sisiṅeme ya fulufulu i shumaho, ya tshizwino na i konaho u ṅat̄isana na dziṅwe.

Eskom i khou ita mvelaphanda ya ndeme na ndondolo yayo khulwane na mbekanyamushumo dza mashumele avhuḍi u itela u khwiṅisa vhuḍifulufheli kha mushinzhi wayo wa malasha.

Ri khou shuma tsini na tsini na Eskom kha madzinginywa a u khwiṅisa vhuimo hayo ha masheleni, u langa tshikolodo tshayo na u fhungudza vhuḍitiki hayo nga mithelo ya mavunḍu.

Hezwi zwi ṅoḍa tsedzuluso dza ndila dza mbadelotiwa u itela u khwaṅhisedza uri a sumbedza mbadelo dzi pfallaho na maga a u tandulula thaidzo ya tshikolodo tsha masipala.

Nga Nyendavhusiku 2020, muvhuso na vhashumisani vhawo vho saina Thendelano ya Tshitshavha na Eskom ya vhuṅhogwa, ine ya sumbedza nyito dzo fanelaho dzine ra fanela u dzi ita, roṅthe kana sa vḥukethelo ha muthu, u itela u swikela ṅhoḍea dza fulufulu ḷa shango zwazwino na kha ḷa matshelo.

Kha n̄waha wo fhelaho, ro dzhia liḡa u itela u engedza lwa vhukuma nahone nga u ṭavhanya n̄dadzo ya mveledzo ya muḡagasi u ḡadzisa kha une Eskom ya ita.

- Muhasho wa Zwiko zwa Minerala na Fulufulu hu si kale u ḡo vha u tshi khou ḡivhadza bidi dzo bvelelaho dza 2 000 *megawatts* (MG) dza muḡagasi wa shishi.
- Ndaulo dzo fanelaho dzo khwiṅifhadzwa na ṭhoḡea dzo ṭalutshedzwaho dza mimasipala dza u renga muḡagasi kha vhabveledzi vha muḡagasi vho ḡiimisaho. Maitele a khou itwa u itela u tikedza mimasipala i swikelelaho ṭhoḡea.
- Muvhuso hu si kale u ḡo vha u tshi khou thoma thengo ya 11 800 MW dza nyengedzedzo ya muḡagasi u bva kha fulufulu li vusuludzeaho, gese ya mupo, u vhulungwa ha beṭiri na malasha zwi tshi ya nga Pulane ya Zwiko zwo Ṭanganywaho ya 2019.

Nga n̄ḡa ha mushumo uyu, Eskom i khou anganyela uri, nga n̄ḡa ha n̄dadzo yo engedzwaho, hu ḡo vha na ṭhahelero ya n̄disedzo ya muḡagasi wa vhukati ha 4 000 na 6 000 MW kha miṅwaha miṭanu i ḡaho, sa musi zwiṭitshi zwa malasha o fhiswaho zwo swika kha vhufhelo ha vhutshilo hazwo.

Sa tshipiḡa tsha maga a u tandulula ṭhahelero iyi, vhegeni dzi ḡaho ri ḡo netshedza khumbelo ya madzinginywa u itela 2 600 MW u bva kha fulufulu la muya na ḡuvha (soḡa) sa tshipiḡa tsha *Bid Window 5*.

Hezwi zwi ḡo tevhelwa nga u vulea ha tshikhala vhukati ha musi khumbelo ya u bida yo bviswa na ḡuvha la u fhedzisela la makumedzwa nga Ṭhangule 2021.

Musaukanyo muswa u eletshedza zwa uri u fhungudza ṭhoḡea dza netshedzo ya laisentsi ya u wana thandela ntswa dza mveledzo ya muḡagasi yo baḡekanaho na nethiweke ya khovhelo ya muḡagasi zwi nga vulela n̄dadzo ya nyengedzo ya muḡagasi u swika henefha kha 5 000 MW na u thusa u fhungudza masiandoitwa a u khauwa ha muḡagasi.

Ri do ralo u khwinisa Shedu lu ya 2 ya Mulayo wa Ndaulo ya Mudagasi wa 2006 (*Act 4 of 2006*) kha minwedzi miraru i daho u itela u engedza mpimo ya fhasisa ya netshedzo ya laisentsi ya mveledzo ya mudagasi yo badekanaho na netiweke ya khovhelo ya mudagasi. .

Hezwi zwi do katela nyambedzano na vathu vha kwameaho kha levele ine mpimo wa fhasisa wa do tiwa na khunyeledzo ya mitheo ya u konisa ya ndeme.

Eskom yo no thoma mushumo wa u tshanyisa maitele ayo a mbambadzo na a thekhiniki u itela ndadzo ya mudagasi wa u engedzedza uri u dzhene khakha giridi hu si na u khakhisea.

Musi ri tshi khou dzudzanya zwiko zwothe zwine ra vha nazwo u itela u tikedza mvusuludzo ya ikonomi, ri nga si hangwe nga ha tshutshedzo ye tshanduko ya kilima ya disa kha mutakalo wa mupo washu, mveledziso ya ikonomi ya matshiliso na nyaluwo ya ikonomi.

Zworalo ri khou shuma u itela u khunyeledza vhu dikumedzeli hashu nga fhasi ha Mulanga wa Mutheo wa Mbumbano ya Zwitshavha kha Tshanduko ya Kilima na Thendelano yayo ya Paris ine ya katela phungudzo ya phadaladzo ya gese ya tshikhalani.

Eskom, tshifhungudzi tshashu tshihulwane tsha gese ya tshikhalani, yo dikumedza kha mulayo u itela phungudzo nga 2050 na u engedza ndadzo yayo i vusuludzeaho.

Eskom i do vha i tshi khou sedza kha u shumisana na vhabindudzi u itela u pikulula na u maandafhadza tshipi da tsha mushinzhi wa malasha ayo.

Hezwi zwi do itwa nga ndila ine zwa tutuwedza vhubindudzi, mushumo ya zwa ikonomi yapo na mveledzo yapo, sa tshipi da tsha pfukelo kha mveledzo yo khwa thaho yo fanelaho.

Mushumo washu kha tshanduko ya kilima u do sumbwa ndila nga Khomishini ya Vhukonanyi ya Muphuresidennde kha Tshanduko ya Kilima, ine ya khou da u tangana lwa u thoma kha uno nwedzi.

Khomishini i do shuma kha pulane ya pfukelo kha mveledzo yo khwatshaho yo fanelaho u ya kha ikonomi ya khaboni ya fhasi na tshitshavha tshi kongelelaho ya kilima.

A ri nga swikeleli phimo dza nthesa dza nyaluwo na mishumo arali ra sa thoma tshanduko dza tshivhumbeo tsha zwa ikonomi.

Tshanduko idzi dzo fanela u itela u fhungudza mbadelo na zwi thivhelaho u dzhena, gonyisa mutatisano, u tutuwedza vhubindudzi vhuswa na u sika tshikhala tsha vhadzheni vhaswa kha maraga.

Mushumo uyu u khou tshimbidzwa nga kha *Operation Vulindlela*, ine ya katela tshigwada u bva kha Vhufaragwama ha Lushaka na Ofisini ya Muphuresidennde.

Operation Vulindlela yo lavhelesa kha mvusuluso dza sekhithara dza mudagasi, maqi, vhudavhidzani ha kule na vhuendedzi, na tshanduko kha visa dzashu na sisiteme dza mupfuluwo.

Khunyeledzo ya mupfulutshelo kha didzhithala ndi ya ndeme kha vhukoni hashu ha u langa zwavhudi zwikhala zwo fhambanaho zwo netshedzwaho nga tshanduko ya thekhinolodzhi.

Nga murahu ha u lengiswa hunzhi, ri do thoma na u vala nga luta nga luta analogo ya zwirathisi zwa televishini u thoma nwedzi u daho.

Hu khou lavhelelwa uri maitele aya, ane a do itwa nga vundu nga vundu, a do khunyeledzwa mafheloni a nwedzi wa Thafamuhwe 2022.

Maitele a u netshedza laisentsi dza thodea khulwane dza sipekithiramun a kha tshipida tsha u fhedzisela.

Ri fulufhela zwa uri tsengo i khou bvelaho phanda kha mafhungo a netshedzo ya laisentsi i do netshedza vhuṭanzi ha mulayo nahone a i nga khakhisi maitele a makwevho a sipekiṭhiramu

Kha sekhithara ya maḍi, ri khou shuma nga kha *Operation Vulindlela*, u khwaṭhisedza uri khumbelo dza thendelo ya maḍi dzi khou fhela vhukati ha tshifhinga tsho tiwaho tsha maḍuvha a 90; na u vusuludza Mbekanyamushumo dza Ndango ya Tshumelo dza Netshedzo ya Maḍi na dza Ndango ya Maḍi a khou Tambiseaho u itela u maandafhadza u ṭolwa kwaho ha maḍi.

Ri do khunyeledza na u thoma Liano la U ta Mutengo wa Maḍi Mavhisi, na u ṭavhanyisa u thomiwa ha zhendedzi la themamveledziso ya zwiko zwa madi la lushaka.

Vhukoni hashu ha u khunyeledza mimaraga ya lifhasi ho ditika nga u shuma ha nethiweke ya vhukavhamabufho na vhuimangalavha hashu.

Ri khou dzudzanyulula Durban sa senthara ya vhukavhamabufho u itela Hemisifiya ya Tshipembe na u bveledzisa Ngqura uri li vhe tshifaredzi tsha theminala tshi shumiswaho.

Ndila ya tshiporo tsha u bva Gauteng i khou engedzwa u itela u konisa zwivhambadzwasele zwa dzigoloi dzi tshi khou bva nga Port Elizabeth.

Haya ndi maga a ndeme a u pfulusa muhwalo u bva badani u ya tshiporoni na u engagedza vhuṭatisani ha sisiteme ya tshiporo.

Mushumo u kati nga mihasho ya zwenezwo u itela u shandukisa visa dzashu na sisiteme dza mupfuluwo u itela u kunga zwikili na u alusa sekhithara ya vhuendelamashango.

Musi vhuendi ha dzitshaka vhu tshi thoma u vhuelela u bva kha tshiwo tsha COVID-19, ri do ita netshedzo yo fhelelaho ya *dzieVisa* (visa dza elikiṭhironiki) kha vhadali vha bvaho China, India, Kenya na maṅwe mashango a 10.

Mutevhe wo khwiṅiswaho wa zwikili zwa vhuṭhogwa u do anḡadzwa u itela mahumbulwa nga tshitshavha nga Muhasho wa zwa Munu, kha vhege nthihi, u khwaṭhisedza uri tshivhumbeo tshawo tsha u fhedzisela tshi sumbedza zwikili zwi khou ṭodiwaho nga ikonomi.

Mafulufulu ane *Operation Vulindlela* yo no a fhaṭa, na thikhedzo ine yo no i wana u mona na muvhuso, a sumbedza uri ro ḡivhudza nga mvusuluso.

Ri do isa phanda na u shuma ri sa neti nahone hu si na u ima u itela u sika ikonomi ya tshizwino, i shumaho na i ṭaṭisanaho nahone ya khagala kha vhadzulapo vhoṭhe vha Afrika Tshipembe.

U tikedza maitete a tshanduko, Khoro ya Mabindu a Muvhuso ya ofisi ya Muphuresidennde yo sumbedza mutevhe u re khagala wa mvusuluso une wa do konisa khamphani dza tshitshavha dza ndeme u khunyeledza ndaela ya nyaluwo na mveledziso.

U ita ṭhoḡuluso lwo kalulaho kha theo ya mulayo u itela khamphani dza muvhuso zwi do swikiswa kha Khabinethe kha uno ṅwaha wa muvhalelano na kha Phalamennde kha ṅwaha wa muvhalelano u ḡaho.

Modele wa SOE wo vhwaho vhukati u khou shumiswa kha ṅwaha uno wa muvhalelano, une wa do khwaṭhisedza vhuvhusi ho linganywaho, ndangulo ya zwa masheleni na muhanga wa kushumele une wa khou shuma kha wa dziSOE dzoṭhe.

Ndaela dza dziSOE dzoṭhe dzi khou ṭolwa hafhu u itela u khwaṭhisedza uri dzi a fhindula kha ṭhoḡea dza shango na kha mathomo a u shumiswa ha Pulane ya Mveledziso ya Lushaka.

Vhukati ha mutshinyalo wa ikonomi wo vhangwaho nga COVID-19, sekhithara ya zwa vhulimi ya Afrika Tshipembe yo shuma zwavhudi vhukuma.

Nga 2020, ro vha na vhambadzelaselivha vhuvhili vhahulwanesa kha lifhasi vha siṭirasi, na nyaluwo khulwane kha vhuvhambadzaseli ha waini, mavhele, nguho, mitshelo ya zwipalo na rodwane ya swigiri (nkhwe).

Tshiimo tsha mutsho tshi takalelwaho nga 2020 na mathomoni a 2021 tshi amba uri vhulimisi vhu nga aluwa kha themo i re tsini.

Hezwi zwi netshedza tshikhala tsha u isa phanda vhushumisani ha phuraivethe na ha tshitshavha kha vhulimisi u itela u bveledzisa tshanduko na u khwatḥisedza nyaluwo i bvelelaho.

Ndi tshikhala tsha u ṭavhanyisa khovhelo hafhu nga kha zwishumiswa zwo fhambanaho zwi fanaho na netshedzo ya mavu na u dzhiululwa ha mavu u itela u khwiṅisa mvelelo dza vhulimi.

U swika zwino, muvhuso wo kovhela nga huswa hekithara (ha) dza mavu dzi fhiraho milioni tharu, dzi linganaho bulasi dzi ṭodaho u swika 5 500, kha vhavhuelwa vha fhiraho 300 000.

Hezwi zwi engedza kha u humiselwa nga huswa ha mavu, zwo vhuedzaho vhavhili vha mavu vha fhiraho milioni mbili zwe zwa livhisa kha phiriselo ya hekithara dza 2,7 milioni (ha).

Ri khou ita mbekanyamushumo dza u thusa vhorabulasi vha re na puloto ṭhukhu na vhorabulasi vhaswa nga tswikelelo kha mimaraga, u itela u bveledzisa zwikili u mona na maitele a engedzaho ndeme kha mveledzo dza zwa vhulimi na u engedza tshivhalo tsha vharabulasi vha vharema vha re kha zwa mabindu a vhulimi.

Nga tshifhinga tsha vhukati ha ṛwaha wa muvhalelano u ḍaho, ri ḍo thoma zhendedzi ḷa mvusuluso na mbuedzedzo ya mavu u itela u ṭavhanyisa tshandukiso ya mavu.

Tshumelo ya Tshitshavha i kha vhurangaphanda ha muvhuso, na u sa shuma nga ndila ya vhukoni a zwi khakhisi fhedzi ndisedzo ya tshumelo, zwi fhungudza na fulufhelo la tshitshavha.

U khwinifhadza vhufulufhedzei, vhudifari na vhungoho kha tshumelo dza muvhuso ndi zwa ndeme arali ri tshi khou da u fhatwa muvhuso u konaho.

Nga kha Tshikolo tsha Lushaka tsha Muvhuso, ri isa phanda na u netshedza ngudo na mbekanyamushumo dza vhupfumbudzi kha vhashumeli vha muvhuso u bva kha levele ya u dzhena u ya kha vhalanguli vhahulwane na Khorondanguli.

Nga Tshimedzi nwaha wo fhiraho, ndo saina thendelano dza kushumele kwa dziminista na Minista dzotho, dzine zwazwino yo gandiswa kha inthanethe.

Hezwi zwi do khwinisa vhudifhinduleli na kushumele kwo lavheleswaho nga mirado ya Khorondanguli.

Ri dzula ri kha mushumo wa u fhatwa tshumelo yapo ya vhukoni nahone ya u shuma nga ndila ya u sumbedza vhukoni ine ya bvedza mushumo wayo na u vha na vhudifhinduleli kha vhatu vha Afrika Tshipembe.

Ri khou bvela phanda na vhudikumedzeli hashu u itela u maandafhadza themamveledziso ya muvhuso wapo na u engedza ndisedzo ya tshumelo nga kha Modele wa Mveledziso ya Tshiriki.

Modele u disa masia othe mararu a muvhuso uri a lavhelese kha zwa ndeme na u thomiwa ha thandela dzine dza vha na mvelelo khulwane dza vuhogwa.

U shumisa na vhothe vhashumisani vha sekithara ya phuraivethe na ya tshitshavha, muvhuso u khou thoma mutevhe wa maga a u tikedza mimasipala u amba nga ha ndisedzo ya tshumelo i songo linganaho nahone i sa pfaliho kha vhupo vhu fanaho na netshedzo ya madi, u fhatwa na u thogomelwa ha themamveledziso.

Ri khou lavhelesesa kha u tholwa ha vhaofisiri vha re na ndalukano dzo teaho kha lebele yapo u itela u khwaṭhisedza ndangulo i shumaho na netshedzo ya tshumelo.

Musi ri tshi khou lugisela khetho dza muvhuso wapo, dzine dza khou tea u farwa uno ṛwaha, ri ḡo fanela u lugela zwiimo zwe ra kombetshedzwa nga COVID-19 u itela u khwaṭhisedza uri vhathu vha ḡino shango vha nga kona u vhone we a vha imelela kha lebele iyi ya ndeme ya muvhuso.

Mafrika Tshipembe vha hashu,

Zwiito zwa vhuḡa ndi zwiṛwe zwa zwithivheli zwa nyaluwo na mveledziso ya shango.

Nzumbululo u bva kha Khomishini ya ṭhoḡisiso ya Zondo i bvukulula tshiimo tsha u dzhiwa nga khani ha muvhuso na vhuṛwe vhutshinyi vhu elanaho.

Vhuṭanzi kha khomishini ho sumbedza ṇḡila ye sisiṭeme ya vhulamukanyi ha vhugevhenga ya tshinyadzwa na u kulwa nungo.

Zworalo ndi zwa ndeme, uri ri bveledze tshipiḡa tsha u fhaṭulula vhuḡidini he ra vhu thoma kha miṛwaha miraru yo fhiraho.

Ho vha na mvelaphanḡa yavhuḡi kha u shandukisa bodo dza khombetshedzo ya mulayo.

Zwikhala zwa vhurangaphanḡa zwa ndeme zwo ḡadziwa nga vhashumeli vha re na vhukoni, vha tshenzhemo nahone vha fulufhedzisaho.

Hu na tshumisano yo khwiṇiswaho na u kovhekanywa ha zwiko vhukati ha mazhendedzi a khombetshedzo ya mulayo nga u tevhekana, zwi konisaho ṇḡila dza kushumele dzo ṭanganywaho kha ṭhoḡisiso na vhutshutshisi.

Ro thoma u shumisa ḡialo ḡaU lwa na Zwiito zwa Vhuḡa, ḡine ḡa vhea mutheo kha phindulo yo ṭanganywaho ya tshitshavha nga vhuphara kha zwiito zwa vhuḡa.

Hu si kale ri do vha ri tshi khou thola mirado ya Khoro ya Vhutsivhudzi ha U lwa na Zwiito zwa Vhuada ya Lushaka, ine ya vha bodo ya sekhithara nnzhi ine ya do lavhelesana na mathomo a mushumo wa liga na u thomiwa ha bodo ya mulayo ya u lwa na zwiito zwa vhuada yo diimisaho nga yothe ine ya vhiga kha Phalamennde.

Musi mivhigo i tshi thoma u vhonala nwaha wo fhelaho nga ha khonadzeo ya vhukwila na zwiito zwa vhuada kha thengo ya thundu na tshumelo dzi elanaho na COVID-19, ro shuma nga kha vhukoni ha u dzhia tsheo u imisa zwiito zwenezwo, u todisisa mavharivhari othe u itela u dzhiela vhukando avho vha re na vhudifhinduleli.

Ro thoma senthara ya thanganelano, ine ya tanganyisa mazhendedzi a khombetshedzo ya mulayo a ndeme u itela u kovhela mafhungo na zwiko.

Senthara ya thanganelano yo disa milandu minzhi kha tsengo ya dovha hafhu ya vhulunga kana u wana murahu dzimilioni dza dzirannda kha zwiqwama zwa tshitshavha.

Yunithi ya Tshipentshela ya Thodisiso (SIU) yo newa maanda a u todisisa mavharivhari a vhudifari ha nda ha mulayo malugana na thengo ya mishonga ya COVID-19 nga madzangano othe a muvhuso nga tshifhinga tsha Tshiimo tsha Tshiwo tsha Lushaka.

Sa musu zwo ambiwa vhege yo fhelaho, SIU yo khunyeledza thodisiso kha khonthiraka dza 164 dzi itaho thanganelo ya masheleni a linganaho R3,5 bilioni.

Kha khwinifhadzo ya ndeme ya u bvela khagala na u vha na vhudifhinduleli, Mulayo wa Ndambedzo ya Lihoro la zwa Polotiki wa 2018(ACT 6 of 2018) u do thoma u shumiswa nga la 1 Lambamai honoyu nwaha.

Hezwo zwi do laula ndambedzo ya masheleni ya sekhithara ya phuraivethe na ya tshitshavha kha mahoro a zwa polotiki. Vhukati ha zwinzhi, u toda u bviselwa khagala ha ndambedzo kha mahoro na u thoma zwiqwama zwivhili zwine zwa do konisa mahoro a zwa polotiki o imelwaho u itela u thoma mushumo wa mbekanyamushumo yao.

Vhugevhenga na dzikhakhathi zwi isa phanda na u dzhiela fhasi vhudipfi ha tsireledzo kha vhatu na vhotsireledzi.

U thathedza vhugevhenga ndi zwa ndeme kha u bvelela ha mbuedzedzo yashu.

Vhugevhenga vhu fanaho na u tswiwa ha khebu, u tshinyadzwa ha themamveledziso ya zwiporo, u dzula kha mavu hu si na thendelo ya mulayo, khakhiso kha u fhatwa ha fhethu na u thaselwa ha vhareili vha matiraka zwo thivhela mushumo wa ikonomi na u kula nungo vhubindudzi.

Ro dzhia maga nahone ri do isa phanda na u thivhela vhugevhenga uvhu khathihi na u dzhiela vhukando avho vha re na vhudifhinduleli u ya nga mulayo.

Zwigwada zwa mushumo zwo tiwa kha mavundu o vhalaho u itela u lwa na vhufhura na dzikhakhathi fhethu ha mishumo ya zwa ikonomi.

Ri khou dovha hafhu ra tavhanyisa u thomiwa na vhukoni ha Zhendedzi la Ndangulo ya Mikano u itela u thivhela mupfuluwo u siho mulayoni na vhugevhenga ha u pfuka mikano.

U fhedza khakhathi dzo ditikaho nga mbeu (GBV) ndi zwa ndeme arali ra nga ntschedza mbilaelo ya u vha tshitshavha tsho tewaho nga ndingano na tshayingano kha kufarelwe kwa vhafumakadzi.

Musi ndi tshi rwela tari Pulane ya Liano la Lushaka malugana na Khakhathi dzo Ditikaho nga Mbeu na Mabulayo a Vhatshifumakadzini nga Lambamai nwaha wo fhelaho, ndo fulufhedzisa vhafumakadzi na vhana vha shango lino uri ri khou ya u khwathisa Sisiteme ya Vhulamukanyi ha Vhugevhenga u itela u vha tsireledza kha u tambudzwa hafhu, na u khwathisedza uri vhatshinyi vha livhana na mulayo.

U itela uri izwi zwi shume, zwipiqa zwiraru zwa ndeme zwa theo ya milayo zwo divhadzwa Phalamendeni nwaha wo fhelaho u itela uri sisiteme ya vhumukanyi ha vhugevhenga i shume zwa vhukuma kha u lwa na GBV.

U khwaṭhisedza uri vhatshinyi vha wana ndaṭiso ya zwiito zwavho, ri khou ita mvelaphanda kha u fhungudza milandu yo salelaho murahu ya GBV.

Ri isa phanda na u netshedza ndondolo na u tikedza vhaponyi vha GBV.

Kha SoNA ṅwaha wo fhelaho, ndo amba uri ri ḡo vhea phanda u maandafhadzwa ha ikononi ya vhafumakadzi.

ṅwaha wo fhelaho, Khabinethe yo tangedza mbekanyamaitele ya uri 40% ya thengo ya tshitshavha i fanela u ya kha mabindu na zwiimiswa zwi langwaho nga vhafumakadzi.

Mihasho yo fhambanaho yo no thoma u shumisa mulayo uyu nahone i khou ita mvelaphanda.

Vhege yo fhelaho, ro rwela tari mathomo a Tshikwama tsha Thusedzo tsho rangwaho phanda nga sekhithara ya phuraivethe i lwaho na GBVF.

Khamphani dzo fhambanaho dza Afrika Tshipembe na madzangano a thusaho vhashai a lifhasi zwo ita maano thusedzo u linganaho R128 milioni.

Kha miṅwaha miraru yo fhiraho, muvhuso u ḡo netshedza R12 bilioni u itela u thoma zwipiḡa zwo fhambanaho zwa Pulane ya Liano la Lushaka.

GBV i ḡo fhela musi muṅwe na muṅwe a tshi dzhia vhudifhinduleli ha u ita nga u ralo hayani hawe, tshitshavhani tshawe, mushumoni wawe, fhethu hawe ha vhureleli na zwikoloni zwavho.

Nga u lingana, ri khou toda u sedzesa kha mafhungo a kwamaho vhana, zwi tshi katela khwiṅiso ya ndugiselo dza zwikolo, vhupulani na ndambedzo dza ECD, tsireledzo malugana na vhulwadze vhu thivheleaho, tshanduko ya mbekanyamaitele u mona na mutakalo wa vhana na u fhungudza khakhathi dzi itelwaho vhana.

Kha n̄waha u ḡaho, ri khou ya u isa phanḡa na vhuḡidini ha u ḡetshedza zwikhala zwihulwane kha vhathu vha re na vuholefhali uri vha dzhenele kha zwa ikonomi na kha tshitshavha nga u angaredza.

Musi ri tshi khou fhaḡulula ikonomi yashu ri vhukati ha dwadze, ndi zwa ndeme uri ri ise phanḡa – na zwine ra nga kona – u itela u ḡetshedza thikhedzo kha mabindu na vhathu vhane vha khou isa phanḡa na u kwamea.

Mabindu kha sekhithara nnzhi ai kha ḡi tambula nahone miḡa minzhi i khou isa phanḡa na u shengela musi mimakete ya mishumo i tshi khou vhuelela nga zwiḡuku.

Kha miḡwedzi i si gathi yo fhelaho, ro vha na nyambedzano i yaho phanḡa na vhashumisani na muvhuso vhashu kha zwa mabindu, mishumo na madzangano a tshitshavha, vhe vha dzinginya u engedzwa ha dziḡwe thikhedzo dza matshilisano na dza ikonomi.

Zwo ralo ro dzhia tsheo ya u engedza tshifhinga tsha mundende wa Tshipentshela wa *COVID-19* nga miḡwedzi miraru.

Hezwi zwo ḡolwa sa ḡiga ḡi shumaho nahone ḡo teaho ḡa tshifhinganyana u itela u fhungudza u kwamea ha tshifhinga tshenetshi kha vhuḡitshidzi ha vhashai vha Afrika Tshipembe.

Ro dovha hafhu ra dzhia tsheo ya u engedza mbuelo ya *COVID-19 TERS* u swikela nga ḡa 15 ḡhafamuhwe, kha sekhithara dzine a dzi athu u kona u vula na u shuma fhedzi.

Nḡila dza nyengedzedzo iyi na sekhithara dzine dza khou katela zwi ḡo ḡivhadzwa nga murahu ha nyambedzano na vhashumisani na muvhuso kha Khoro ya Mveledziso ya Ikonomi na Mishumo ya Lushaka.

Vhufaragwama ha Lushaka vhu ḡo shumisana na vhashumisani vhaho na vhathu vha kwameaho kha khwiḡiso ya Tshikimu tsha Khwaḡhisedzo ya Khadzimiso ya

masheleni u itela uri tshi kone u sedzana khwiṅe na ngoho ya dziSMME na maṅwe mabindu musi a tshi khou lwela u vuwa hafhu.

Ri ḁo shumisana na vhashumisani na muvhuso vhashu u khwaṅhisedza uri thikhedzo idzi na dziṅwe dzi ṅetshedza phalalo kha avho vha i ṅḁaho.

Maafrica Tshipembe vha hashu,

Sa musi mulilo u vhavhaho u tshi ṅetshedza vhutshilo vhuswa kha fynbos ya shango ḁashu, tshiwo itshi ndi tshikhala tsha u fhaṅa Afrika Tshipembe ḁiswa nahone ḁa khwiṅe.

U fhaṅulula shango ḁashu zwi ṅḁa vhuḁidini ho fanaho.

Zwi ṅḁa uri Maafrica muṅwe na muṅwe a dzhie vhuḁifhinduleli have nahone a tambe tshipiḁa tshawe.

Kha ri shumisane roṅhe sa muvhuso, mabindu, mishumo na mahoro a zwa polotiki na u shumisana sa tshitshavha u bvisela kule maḁinga ri vhea mutheo muswa.

Nṅha ha zwoṅhe, kha ri humiseli heli shango kha mikhwa ye ḁa wanwa khayoy.

Nga ḁuvha ḁavho ḁa u vhoḁhololwa, kha miṅwaha ya 31 yo fhiraho, Vho Madiba vho ṅetshedza mulaedza wavho wa u thoma vhe hanefha Kapa Vhukovhela, he vha humbudza Maafrica Tshipembe uri hu na maḁuvha a vhuḁondḁi a khou ḁaho, na uri ndwa i tshe kule na u fhenyiwa.

Vho Madiba vho ri:

“Zwino ndi tshifhinga tsha u engedza Nndwa nga ṅḁila dzoṅhe.”

“U fhungudza vhuḁidini hashu zwazwino zwi nga vha vhuḁhakhi vhune murafho u ḁaho u sa ḁo kona u vhu hangwa.”

Kha u vhala ndozwo khulwane kha tshitshavha tshashu kha n̄waha wo fhiraho, ri nga lingea ra laṭa fulufhelo.

Fhedzi ri nga kona u fhira hafha. Ngauri ri lushaka lwa vhahali.

A thi khou amba nga vhatumbukwa vha khodwaho vha Vhulwelambofholowo, fhedzi ndi khou amba nga vhahali vha ḍuvha na ḍuvha vha tshimbilaho vhukati hashu, vha shumaho nga maanḍa ḍuvha na ḍuvha u itela u vhea zwiliwa ṭafulani, uri khamphani i ise phanḍa na u shuma, na u nea thikhedzo, thuso na ndondolo kha vhathu vhashu.

Ndi vhukondelelo havho vhune ha ḍo thusa heḷi shango uri ḷi vhuelele.

U engedzedza kha khaedu nnzhi dzo welaho vhathu vhashu, ro no zwi pfa uri Khosi Khulwane Vho Goodwill Zwelithini a vha khou vuwa zwavhuḍi nahone vho ṭanganedzwa sibadela.

Ndi tama u swikisa lutamo lwanga kha u fhola nga u ṭavhanya ha Khosi Khulwane Vho Goodwill Zwelithini vha ha Bhekuzulu.

Mihumbulo yashu na dzithabelo dzi na vha Muṭa wa Vhuhosini na lushaka lwa Mazulu nga tshino tshifhinga.

Ndi lutamo lwashu roṭhe uri *Isilo Samabandla Wonke* hu si kale vha ḍo fhola vha vha na mutakalo wavhuḍi.

Musi ri tshi khou dzudzanyela nḍila i re phanḍa i kondaho, ri nga wana maanḍa kha Tshirendo tsha Vho Maya Angelou, *Still I rise*.

Vho n̄wala uri:

Out of the huts of history's shame

I rise

Up from a past that's rooted in pain

I rise

I'm a black ocean, leaping and wide,

Welling and swelling I bear in the tide.

Leaving behind nights of terror and fear

I rise

Into a daybreak that's wondrously clear

I rise

Bringing the gifts that my ancestors gave,

I am the dream and the hope of the slave.

I rise I rise I rise.

Vhathu vha Afrika Tshipembe, ndi shango ḽavho ḽi vha humbelaho uri vha takuwe.

Kha ri kandeke phanda ri rothe kha ndingano, kha nyaluwo, kha vhufufhedzei na kha mbuedzedzo.

Mudzimu kha vha fhatutshedze shango ḽashu ḽa u naka na u tsireledza vharwa na vhananyana vhaḽo.

Ndi a livhuwa.